

Legal Barriers to Implementing Population Rejuvenation in the Higher Education System

Masood Alamineisi

Associate Professor of Social Policy,
Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran.

Mojtaba Asghari *

PhD Candidate in Social Welfare, Allameh
Tabataba'i University, Tehran, Iran.

1. Introduction

During the past two decades, the fertility level in Iran has fallen below the replacement level (2.1 children per woman in reproductive age). The decline in fertility and the subsequent population aging in Iran's future society will have negative economic, social, and cultural consequences; therefore, proper policy-making is required to prevent or manage it.

The present study examines the population issue and possible solutions from the perspective of higher education — a vast domain in which universities and academics play a central role. The present study seeks to answer the question of how the observable and recurring obstacles to fertility in the higher education system—particularly in the fields of housing, employment, and migration—are influenced by higher-education laws and regulations and through what processes this influence occurs.

2. Literature Review

Previous studies fall into two general categories: the first group includes studies that have examined the micro- and macro-level causes of fertility decline in Iran, and the second group consists of studies that have specifically analyzed the relationship between laws and regulations and demographic transformations.

None of the primary and secondary research has addressed the role of government restrictions and laws in reducing Iran's growth rate. Perhaps the closest research is the report by the Research Center of the Islamic Consultative Assembly, which examined the educational laws and health services of the higher education system for family formation.

The aforementioned research focuses on the lack of facilities, benefits, and support for married students or students with children in the context of educational regulations, while the present research, beyond educational regulations and Ministry

* Corresponding Author: mojtaba_asghari@atu.ac.ir

How to Cite: Alami Neysi, M; Asghari, M. (2026). Legal barriers to implementing population rejuvenation in the higher education system, *Journal of Social Development and Welfare Planning*, 16(65), 1-34.

of Science approvals, addresses laws approved by the parliament and government regulations.

3. Methodology

In this study, the process tracing method was used to show, within a causal continuum, how higher-education laws and regulations lead to the creation of obstacles to childbearing among students and graduates. Among the three types of process tracing—case-centered, theory-centered, and theory-building—the case-centered approach was adopted.

In the first stage, recurring barriers to fertility were identified. These included student housing, employment of doctoral students and graduates, and migration of graduates. In the second stage, causal identification was carried out through in-depth and semi-structured interviews with higher-education managers and experts.

In the third stage, the study of laws and regulations related to specific organizational behaviors was again conducted through interviews with managers and experts in higher education as well as by direct reference to legal texts and official documents. Through this process, the causal chain of how laws and regulations affect the generation of barriers was identified.

4. Results

The analysis of interviews and legal documents revealed the existence of legal and regulatory barriers within four major areas of Iran's higher education system:

Construction of married-student dormitories:

Centralization in the approval and budgeting process for construction projects, along with the lack of administrative flexibility, has caused the dormitory capacity to remain far below actual demand. Consequently, many students are unable to establish family life during their studies, which leads to delayed marriage and childbearing.

Fulfillment of compulsory service for tuition-free education:

Certain articles and executive clauses facilitate the quick waiver of compulsory service. This mechanism, though intended to create flexibility, has unintentionally strengthened the tendency toward migration among graduates, especially those in reproductive ages, thereby reducing opportunities for childbearing within the country.

Employment of doctoral students during their studies:

A rigid interpretation of the "full-time" requirement in doctoral programs, along with welfare regulations that limit access to support for those with social insurance, has restricted students' ability to work even part-time. This has created significant financial strain and consequently delayed marriage and fertility decisions.

Employment of university graduates:

The lack of alignment between higher education admission policies and real labor-market demand has produced persistent unemployment among graduates. This structural mismatch discourages family formation and contributes to the broader decline in fertility.

5. Conclusion

The present study sought to identify which laws and regulations within the higher education system act as barriers to marriage and childbearing, and through what mechanisms they exert this influence. The findings demonstrate that the repetitive and enduring nature of these barriers originates from legal and procedural structures rather than from transient managerial choices.

Specifically, centralized approval systems in housing projects, facilitative clauses in service-waiver regulations, strict interpretations of full-time doctoral study, and the absence of labor-market-based enrollment planning all constitute legal mechanisms that indirectly suppress family formation among students and graduates.

These results confirm the central hypothesis of the research: that the recurring obstacles to marriage and fertility among students and graduates are legally constructed and institutionally reproduced within Iran's higher education system.

The innovation of this research lies in reconstructing the causal chain "law → organizational behavior → social barrier," thereby showing how legal provisions and administrative interpretations systematically generate the same outcomes. Unless these legal and procedural frameworks are reformed, any managerial or policy effort to promote population rejuvenation through the higher education system will remain ineffective.

Acknowledgments

We gratefully acknowledge the Technology Studies Research Institute for financially supporting this study.

Keywords: Policy Making, Population, Fertility, Government, Laws, Higher Education

موانع قانونی تحقق سیاست‌های جوانی جمعیت در نظام آموزش عالی

دانشیار سیاست‌گذاری اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

مسعود عالمی نیسی ^{ID}

دانشجوی دکتری رفاه اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

مجتبی اصغری * ^{ID}

چکیده

در سال‌های اخیر، موانع قابل‌توجهی در مسیر ازدواج و فرزندآوری دانشجویان و فارغ‌التحصیلان دانشگاهی مشاهده می‌شود. تکرار شوندگی این موانع، حاکی از ساختاری بودن موانع است و از آنجا که قوانین و مقررات، بخش مهمی از ساختار محسوب می‌شوند، می‌توان احتمال داد که ریشه بسیاری از موانع در متون قانونی نهفته باشد و نه صرفاً در سلیقه یا عملکرد مدیران. بر این اساس، پژوهش حاضر در پی آن است تا به این سؤال پاسخ دهد که موانع مشاهده‌پذیر و تکرار شونده فرزندآوری در نظام آموزش عالی، چگونه و با چه فرایندی از قوانین و مقررات مربوط به نظام آموزش عالی، متأثر است. در گام نخست با روش ردیابی فرایند، موانع تکرار شونده در زمینه فرزندآوری شامل: کمبود خوابگاه متاهلین، معضل درآمدزایی دانشجویان دکتری، معضل اشتغال و مهاجرت فارغ‌التحصیلان، شناسایی و در گام دوم، از طریق مصاحبه‌های عمیق و نیمه ساختاریافته با مدیران و کارشناسان آموزش عالی به علت‌یابی پرداخته شد. در گام سوم، با مطالعه قوانین و مقررات در حوزه‌های خاصی که از علت‌یابی به دست آمده بود، زنجیره علی‌چگونگی تأثیر قوانین و مقررات بر تولید موانع، حاصل شد. یافته‌ها نشان دادند که این موانع، ریشه در برخی از متون قانونی دارند. نتیجه این پژوهش بر ضرورت بازنگری در قوانین و مقررات یادشده تأکید دارد؛ در غیر این صورت، شاهد بازتولید موانع فرزندآوری در ساختار آموزش عالی کشور خواهیم بود.

واژه‌های کلیدی: آموزش عالی، سیاست‌گذاری، جمعیت، دولت، فرزندآوری، قوانین.

مقدمه و بیان مسئله

سطح باروری در ایران طی دو دهه اخیر به زیر سطح جایگزینی (۲,۱) فرزند به ازای هر زن در سنین باروری) کاهش پیدا کرده به گونه‌ای که نرخ باروری کل ایران در سال ۱۴۰۰ معادل ۱,۷۴ بوده است (مرکز آمار ایران، ۱۴۰۰). در حالی که پیش‌تر در سال‌های ۱۳۶۵، ۱۳۷۰، ۱۳۷۵ و ۱۳۸۰، این شاخص به ترتیب ۱,۷، ۱,۴، ۳ و ۲ بوده است. کاهش نرخ باروری و افزایش سالمندی در جامعه آینده ایران، تبعات منفی اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی به دنبال دارد^۱ و لذا باید برای پیشگیری یا مدیریت آن، سیاست‌گذاری متناسب داشت.

پژوهش حاضر از دریچه آموزش عالی و عرصه‌ای وسیع که دانشگاه و دانشگاهیان، نقش‌آفرینان اصلی آن هستند، مسئله جمعیت و امکان حل آن را مورد مطالعه قرار می‌دهد. اهمیت نظام آموزش عالی در بحث فرزند آوری، در وهله اول، ظرفیت سرمایه انسانی دانشجویانی است که در اختیار دارد؛ این نظام طبق آخرین آمار، در سال تحصیلی ۱۴۰۲-۱۴۰۱ بیش از سه میلیون و ۲۰۰ هزار دانشجو را تحت آموزش داشته است (پرتال مؤسسه پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی، بی‌تا) که بیش از ۲ میلیون و ۵۰۰ هزار نفر از آنان، مجرد بوده‌اند (حسینی سعدی و رحمانی پور، ۱۴۰۲).

در وهله بعد، ابزارهایی که آموزش عالی برای افزایش فرزند آوری در جامعه دارد، قابل توجه است؛ نخست اینکه، نقش مشوق‌های حمایتی اثرگذار همچون اعطای تسهیلات رفاهی، در ازدواج و فرزند آوری دانشجویان غیرقابل کتمان است. تأمین مسکن (مثل خوابگاه متاهلی و اعطای وام ودیعه مسکن)، فراهم آوردن امکان درآمدزایی (گرنه، بورسیه، کار دانشجویی) و ایجاد تناسب آموزش با بازار کار به منظور اشتغال دانشجویان پس از فارغ‌التحصیلی، از جمله اقداماتی هستند که می‌توانند جمعیت قابل توجه دانشجویان کشور را به سمت ازدواج و فرزند آوری سوق دهند. دوم، نقش مهم نهاد دانشگاه در اندیشه‌سازی و تولید فکر و محتوا برای دانشجویان و عموم جامعه است.

۱- برای نمونه رجوع شود به (شجاعی، محسنی زنوزی و محمدزاده، ۱۳۹۸).

سیاست‌گذاران و مدیران آموزش عالی با مدیریت تدوین و بازنگری سرفصل برنامه‌های درسی، سازوکارها و آیین‌نامه‌های استخدام، ترفیع و ارتقای اساتید و سایر ظرفیت‌های علمی و پژوهشی، می‌توانند رویکرد اساتید و دانشجویان را نسبت به مسئله تحولات جمعیتی، اصلاح و متحول کنند. همچنین علی‌رغم کاهش نفوذ دانشگاه در جامعه طی سال‌های اخیر، باین‌حال دانشجویان و اساتید هنوز از مهم‌ترین گروه‌های مرجع فکری جامعه محسوب می‌شوند (مرکز رصد فرهنگی کشور، ۱۴۰۱) و لذا، تغییر باورهای جمعیتی این قشر می‌تواند به تصحیح نگاه بخشی از جامعه منجر شود.

باوجود پیوند وثیقی که میان سیاست‌های آموزش عالی با مقوله ازدواج و فرزندآوری توضیح داده شد، آنچه در عمل مشاهده می‌شود بعضی پدیده‌های تکرارشونده است که آشکارا مانع ازدواج و فرزندآوری دانشجویان و فارغ‌التحصیلان هستند. برای مثال، ۳۵۰ هزار دانشجوی متأهل در دانشگاه‌ها مشغول تحصیل هستند (حسنی سعدی و رحمانی‌پور، ۱۴۰۲) و دست‌کم ۸۷ هزار نفر از آنان، متقاضی خوابگاه متأهلی هستند، اما حدود ۱۷۰۰ خوابگاه متأهلی در کشور ساخته شده است (خبرگزاری ایرنا، ۱۴۰۲)، به نقل از رئیس وقت صندوق رفاه دانشجویان وزارت علوم) که ساخت بخشی از آن نیز به دوران پیش از انقلاب بازمی‌گردد و بخش قابل توجهی از آن‌ها نیز به تعمیر و تجهیز نیاز دارند.

همچنین وضعیت اشتغال دانشجویان پس از فارغ‌التحصیلی و یا حین تحصیل مطلوب نیست؛ سهم جمعیت بیکار فارغ‌التحصیل آموزش عالی از کل بیکاران در سال ۱۴۰۲، ۴۱٫۳ درصد و نرخ بیکاری جمعیت فعال فارغ‌التحصیل آموزش عالی در سال ۱۴۰۲، ۱۱٫۸ بوده، درحالی‌که در همین سال، نرخ بیکاری کل کشور ۸٫۱ بوده است، این یعنی فارغ‌التحصیلان دانشگاهی در زمینه اشتغال وضعیت نامناسب‌تری نسبت به افراد دارای دیپلم و زیر دیپلم دارند (مرکز آمار ایران، ۱۴۰۲) ۶۳ درصد دانشجویان در حین تحصیل نیز هیچ شغلی، اعم از پاره‌وقت یا تمام‌وقت ندارند (حسنی سعدی و رحمانی‌پور، ۱۴۰۲). این ارقام در سال‌ها و ادوار مختلف تکرار شده است و به یک زمان مشخص، محدود نیست. طبیعی است که وقتی دانشجویان با مشکل تأمین مسکن، مواجه بوده و درآمد کافی نیز نداشته باشند، انگیزه

موانع قانونی تحقق سیاست‌های جوانی جمعیت در ... ، عالمی نیسی و اصغری | ۷

و امکان برای ازدواج و فرزند آوری نخواهند داشت.

یکی دیگر از پدیده‌های مانع رشد نرخ فرزند آوری، مهاجرت در سنین باروری است. مهاجرت فارغ‌التحصیلان دانشگاهی از ایران نیز طی سال‌های اخیر، روند افزایشی داشته و برای مثال در سال ۲۰۲۰ تعداد جمعیت دانشجویان ایرانی خارج از کشور نسبت به بیست سال قبل از آن، ۳٫۸ برابر افزایش داشته، در حالی که جمعیت ایران در این بازه زمانی تنها ۱٫۲ برابر افزایش داشته است. همچنین در این بازه زمانی، رتبه مهاجر فرستی ایران، از رتبه ۲۶ ام جهان در سال ۲۰۰۰ به رتبه ۱۷ در سال ۲۰۲۰ رسیده است (رصدخانه مهاجرت ایران، ۱۴۰۱).

برخی معتقدند رفتارهای مغایر با سیاست‌های جوانی جمعیت در نظام آموزش عالی، حاصل رویکردهای مدیریتی و سلیقه‌های شخصی است که در دوره‌های مختلف در مدیریت آموزش عالی بروز می‌کند، اما از آنجا که اقدامات و نتایج مغایر با ازدواج و فرزند آوری، در طول سال‌ها و ادوار مختلف تکرار شده و جابجایی مدیران با سلاقی مختلف سیاسی تأثیری در آن نداشته است، می‌توان احتمال داد بخش مهمی از این مسائل، ناشی از مشکلات ساختاری است و با توجه به اینکه هر رفتار تکرارشونده، ریشه در ساختار دارد، لذا به نظر می‌رسد برخی موانع ازدواج و فرزند آوری در میان دانشجویان و فارغ‌التحصیلان دانشگاهی، ریشه ساختاری داشته باشد.

از این رو، قوانین و مقررات که یکی از بخش‌های مهم هر ساختار هستند، در پژوهش حاضر مورد توجه قرار گرفته است. پژوهش حاضر در پی آن است تا مشخصاً به این سؤال پاسخ گوید موانع مشاهده‌پذیر و تکرارشونده فرزند آوری در نظام آموزش عالی (به‌طور خاص در قوانین و مقررات حوزه مسکن، اشتغال و مهاجرت)، چگونه و با چه فرایندی از قوانین و مقررات مربوط به نظام آموزش عالی، متأثر است. اهمیت پژوهش در اینجاست که اگر موانعی از جنس قوانین و مقررات وجود داشته باشند و نسبت به کشف، درک و اصلاح آن‌ها توجه نشود، به احتمال زیاد، هر تصمیم مدیریتی در زمینه رشد جمعیت از مجرای آموزش عالی، خنثی و بی‌اثر می‌شود.

پیشینه پژوهش

پژوهش‌های پیشین به دو دسته کلی قابل تمایزند؛ دسته نخست (الف)، پژوهش‌هایی که به علل خرد و کلان کاهش نرخ باروری در ایران پرداخته‌اند و دسته دوم (ب)، پژوهش‌هایی که به‌طور خاص به نسبت قوانین و مقررات با تحولات جمعیتی پرداخته‌اند.

الف) پژوهش‌های علل خرد و کلان کاهش نرخ باروری در ایران: مهرالحسنی و همکاران در تحقیق خود، کاهش رشد جمعیت در جامعه ایران را کمتر نتیجه برنامه‌ریزی اجتماعی و کنترل جمعیت و بیشتر، ناشی از تغییرات ارزشی و ساختاری دانسته‌اند که در اثر مدرنیزاسیون رخ داده است (Mehrolhassani, Mirzaei, Poorhoseini, & Oroomiei, 2019). بگی و همکاران در پژوهش خود، مهم‌ترین علل عدم تمایل به فرزندآوری را در چهار دسته مشکلات و نگرانی‌های مرتبط با فرزندان و آینده آن‌ها، شرایط کاری و هزینه فرصت، روابط بین همسران و مشکلات سلامتی و جسمانی والدین خلاصه کرده‌اند (بگی، صادقی و حاتمی، ۱۴۰۰).

تاج‌بخش در تحقیق موردی خود حول شهر شیراز، مواردی همچون فردگرایی، فقدان اثربخشی و کارآمدی سیاست‌های جمعیتی، فرسایش سرمایه اجتماعی درون خانوادگی، تغییرات ارزشی، نابسامانی و شوک‌های اقتصادی را به‌عنوان دلایل اصلی عدم انگیزه زنان متأهل تحصیل‌کرده برای فرزندآوری معرفی کرده است (تاج‌بخش، ۱۳۹۹). مقصودپور در پژوهش اقتصادی خود مدعی است خانواده‌ها برای حفظ تعادل بودجه خود، از تعداد فرزندان خود کاسته‌اند (مقصودپور، ۱۳۹۴).

ب) پژوهش‌های نسبت قوانین و مقررات با تحولات جمعیتی: دایبولد^۱ و سوریانوهریس^۲ به بررسی تأثیرات غیرمستقیم آزادسازی مالی بر سن مادران هنگام اولین تولد و نرخ باروری در ایالات متحده پرداخته‌اند و نشان داده‌اند که این اقدام تقنینی، در کوتاه‌مدت، سن مادران هنگام اولین تولد را افزایش و نرخ باروری را کاهش داده است

1. Diebold

2. Soriano-Harris

موانع قانونی تحقق سیاست‌های جوانی جمعیت در ... ، عالمی نیسی و اصغری | ۹

(Diebold & Soriano-Harris, 2023). بلیدو^۱ و مارسن^۲ نیز تأثیر اصلاحات قانون طلاق بر باروری را با استفاده از تاریخچه قوانین طلاق در سراسر اروپا بررسی کرده‌اند و نشان داده‌اند که آزادسازی طلاق در قانون تأثیر منفی و دائمی بر باروری دارد (Bellido & Marcén, 2014).

هیچ‌کدام از پژوهش‌های دسته اول و دوم به نقش محدودکننده دولت و قوانین در کاهش نرخ فرزند آوری ایران نپرداخته‌اند. در این میان شاید نزدیک‌ترین پژوهش، گزارش مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی باشد که به بررسی نقش مقررات آموزشی و خدمات رفاهی نظام آموزش عالی بر تشکیل خانواده پرداخته و به این نتیجه رسیده است که آیین‌نامه‌های آموزشی و رفاهی منجر به عدم انعطاف‌پذیری، عدم توجه به هردو والد، برخورد سلیقه‌ای مسئولان دانشگاه با شرایط تأهل و فرزند آوری دانشجویان، نادیده انگاری نقش ارزش خانواده و یکسان‌نگری بین افراد مجرد و متأهل در دانشگاه شده است (حسنی سعدی و رحمانی پور، ۱۴۰۲).

پژوهش مذکور به کمبود تسهیلات و مزایا و حمایت از دانشجویان متأهل و یا دارای فرزند در متن آیین‌نامه‌های آموزشی تمرکز دارد، درحالی‌که تحقیق حاضر، فراتر از آیین‌نامه‌های آموزشی و مصوبات وزارت عتف، به قوانین مصوب مجلس و مقررات مصوب دولت می‌پردازد. از سوی دیگر در این تحقیق فراتر از بحث کمبود تسهیلات، به نقش مانع‌بودگی قوانین و مقررات در حوزه آموزش عالی می‌پردازد؛ یعنی قوانین و مقرراتی که در تعارض با قوانین حمایتی دیگر و در تعارض با اراده نظام، مانع از ازدواج و فرزند آوری دانشجویان می‌شوند.

چارچوب نظری

در یک تقسیم‌بندی کلی، رویکردهایی که به علل کلان تغییرات نرخ فرزند آوری

-
1. Bellido
 2. Marcén

می‌پردازند و مبنای سیاست‌گذاری در این حوزه قرار می‌گیرند، به دو رویکرد کلی قابل تفکیک است؛ یک رویکرد، رویکرد فرهنگ محور است که بر تأثیر ارزش‌ها و آموزه‌های جامعه بر تصمیم‌فرزندی تأکید دارد. سلیق شخصی افراد و شرایط زندگی آن‌ها بر فرزندآوری تأکید دارد و رویکرد دیگر، رویکرد دولت‌محور است که بر اهمیت و تأثیر سیاست‌هایی که دولت‌ها برای کاهش یا افزایش فرزندآوری اتخاذ می‌کنند، تأکید دارد. در سال‌های اخیر، مقالات و پژوهش‌ها حول هر کدام از دو رویکرد مذکور، پر تعداد و متکثر بوده و برای هر یک رویکردها اعتبار علمی قابل توجهی به ارمغان آورده است، تحقیق شن^۱ و همکاران (۲۰۲۰) بر تقابل رویکردهای فرهنگ محور با رویکردهای دولت‌محور صحه می‌گذارد.

الف) رویکرد فرهنگ محور: در این رویکرد، فرزندآوری بیش از آنکه از سیاست دولت‌ها متأثر باشد، از فرهنگ کلی جامعه متأثر است و سهم سیاست‌های جمعیتی دولت، در برابر تغییرات فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی یک جامعه که مستقیماً بر سبک زندگی افراد تأثیر می‌گذارد، کم‌اهمیت ارزیابی می‌شود.

ریچارد توگمان^۲، نویسنده کتاب «ملی کردن جنسیت: باروری، ترس و قدرت»^۳ این نظریه را مطرح می‌کند که سهم سیاست دولت‌ها در جمعیت ناچیز است؛ به اعتقاد وی در طول سیصد سال گذشته تلاش‌های بی‌شماری توسط دولت‌ها برای کنترل باروری صورت گرفته است و در حال حاضر، دولت‌ها در بیش از ۱۷۰ کشور که بیش از ۸۵ درصد از بشریت را نمایندگی می‌کنند، فعالانه تلاش می‌کنند. تا تولیدمثل را مهندسی کنند اما اکثریت سیاست‌ها به‌جز موارد معدودی از برنامه‌های اجباری همچون چین، ناکارآمد بوده است، چراکه زوج‌ها در برابر سیاست‌های دولتی مقاومت می‌کنند (Togman, 2019).

این رویکرد پیش‌تر و به بیانی دیگر، در قالب مفهوم یا نظریه «گذار دوم جمعیتی»^۴

-
1. shen
 2. Richard Togman
 3. Nationalizing Sex: Fertility, Fear, and Power
 4. Second Demographic Transition Theory

مطرح شده است؛ این نظریه در ابتدا در سال ۱۹۸۶ توسط دو جمعیت شناس اروپایی به نام «های ران لستایگه^۱» و «دیرک ون دکا^۲» پیشنهاد شد، در دهه ۱۹۹۰ مورد توجه قرار گرفت و در دهه نخست آغاز قرن بیست و یکم، چنان مورد اقبال واقع شد که هزار پروژه تحقیقاتی بر مبنای آن پی‌ریزی شد. در این نظریه، با استناد به دلایل انگیزشی همچون جایگزینی زوجیت‌سالاری^۳ به جای فرزندسالاری و ظهور فردگرایی در دوران مدرن، کاهش نرخ باروری در جهان، رویه‌ای قدرتمند، اجتناب‌ناپذیر و غیرقابل بازگشت معرفی می‌شود (Zaidi & Morgan, 2017: 473-492).

ب) رویکرد دولت‌محور: این رویکرد بر نقش سیاست‌های دولت^۴ و عوامل اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی‌ای که دولت آن را تنظیم کرده است، تأکید دارد؛ در این رویکرد نقش موانع یا مشوق‌هایی که دولت‌ها از طریق قوانین و مقررات، برای باروری وضع می‌کنند، اهمیت بسزایی دارد.

جان می^۵، نویسنده کتاب «سیاست‌های جمعیتی جهان» با تأکید بر نقش دولت در کاهش یا رشد جمعیت می‌نویسد: اکثر دولت‌ها و مقامات دولتی به مدیریت مسائل جمعیتی در سطح ملی (یا ایالتی) پرداخته‌اند. آن‌ها ابتدا داده‌های جمعیت‌شناختی مورد نیاز خود را در قالب سرشماری، سیستم‌های ثبت‌احوال و اخیراً نظرسنجی جمع‌آوری کرده‌اند، سپس سیاست‌های خاص بهداشت عمومی و جمعیت را با توجه به میزان مرگ‌ومیر، باروری و مهاجرت طراحی کردند و به اجرای آن‌ها پرداختند (May, 2012).

پیتر مک‌دونالد^۶، جمعیت‌شناس و استاد دانشگاه ملبورن نیز در مقاله‌ای با عنوان «باروری پایین و حاکمیت: تأثیر سیاست‌گذاری» می‌نویسد: دولت‌ها از طریق ترویج لیبرالیسم اجتماعی و مقررات زدایی اقتصادی و اغلب از طریق قانون‌گذاری، نقش اصلی

-
1. Ron Lesthaeghe
 2. Dirk van de Kaa
 3. Shift from king-child to king-couple

۴- منظور از دولت، حکومت به معنای کلی آن است.

5. John May
6. Peter McDonald

در تغییر شکل خانواده داشته‌اند. ترجیحات فردی در سایه نهادهای اجتماعی و اقتصادی جامعه شکل می‌گیرند و شکل این نهادها در حوزه انتخاب سیاسی است (McDonald, 2006: 485-510).

پیش از همه این‌ها، ادموند اچ. کلاگ^۱، مدیر برنامه «قوانین و جمعیت» در ایالات متحده در دهه ۱۹۷۰ میلادی، می‌گوید: تعداد زیادی از زمینه‌ها وجود دارد که در آن، قانون، به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم بر رفتار باروری تأثیر می‌گذارد. این زمینه‌ها عبارت‌اند از: پیشگیری از بارداری، عقیم‌سازی داوطلبانه، تنظیم قاعدگی^۲، آموزش جنسی، قوانین تبعیض علیه زنان، حفاظت و حمایت از کودکان نامشروع^۳، بیمه تأمین اجتماعی و رفاه اجتماعی باعث دلسردی و یا تشویق به باروری می‌شود (Kellogg, 1974).

باید توجه داشت نظریه «تحلیل نهادی باروری» که توسط افرادی همچون مک نیکل^۴، کین^۵ و گرینهال^۶ مطرح شده است نیز بر این مهم تأکید دارد که میزان باروری در جامعه، تنها بر انگیزه‌های فردی افراد یا فرهنگ جامعه مبتنی نیست، بلکه تعامل میان ساختارهای اجتماعی و فرهنگی با تحولات سیاسی، اقتصادی و اجتماعی است که تغییرات جمعیتی را رقم می‌زند (عباسی شوازی و عسکری ندوشن، ۱۳۸۴: ۷۵-۲۵). حتی نظریه «انتقال فرهنگی»^۷ نیز برخلاف آنچه به خاطر نامش، نظریه‌ای تماماً فرهنگ محور تلقی می‌شود،

1. Edmund H. Kellogg

۲- در این فرایند مداخله‌گرانه، با داروهای هورمونی، قاعدگی زنان منظم نگه داشته می‌شد، چنانچه قاعدگی منظم باشد، روزهایی از ماه که در آن احتمال باروری بالاست یا احتمال باروری در آن بسیار پایین است، به‌طور ثابت مشخص می‌شود. آنگاه بسته به اینکه سیاست مدنظر، افزایش یا کاهش نرخ فرزندآوری باشد، به زنان توصیه می‌شد که در این ایام مشخص، به رابطه زناشویی اقدام کنند یا نکنند.

۳- اشاره^۸ کلاگ به آن است که زنان فقیر بخصوص در حاشیه^۹ شهرها و سکونتگاه‌های فرودست، چنانچه بدانند که دولت از فرزندان نامشروعشان حمایت می‌کند، در سقط فرزندان خود تجدید نظر خواهند کرد (Kellogg, 1974).

4. J. McNicoll

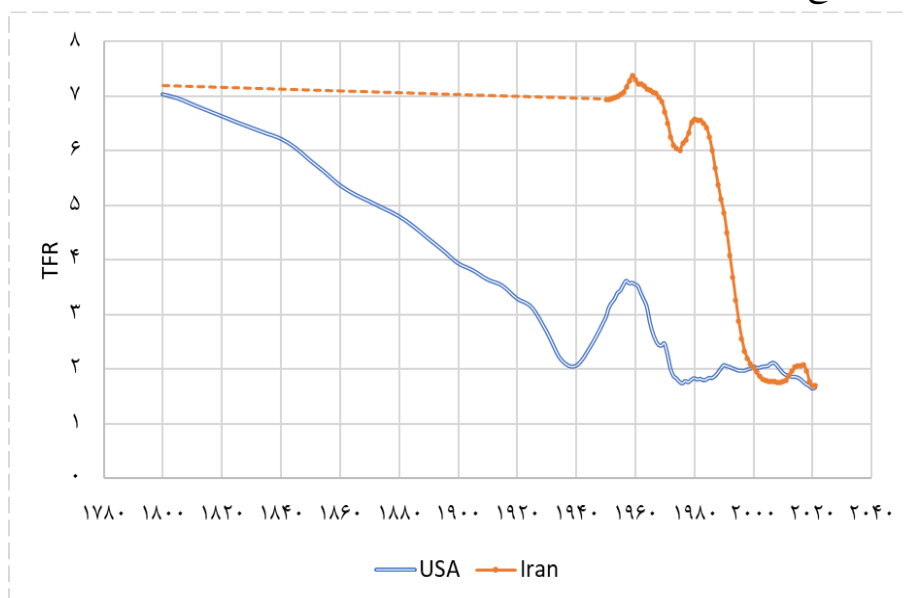
5. M. Cain

6. S. Greenhalgh

7. Cultural Transmission

می‌تواند با رویکرد دولت‌محور نیز پیوند وثیق داشته باشد چراکه ساختار آموزش رسمی در جامعه را دولت‌ها شکل می‌دهند. انتقال فرهنگی فرآیند یادگیری اجتماعی است که طی آن باورها، نگرش‌ها و رفتارها از فردی به فرد دیگری، میان نسل‌ها یا درون یک نسل، منتقل می‌شوند (Cavalli-Sforza & Feldman, 1981).

ج) شواهدی از علل کاهش فرزند آوری در ایران: برای تحلیل اینکه وضعیت ایران با کدام دسته از نظریات منطبق‌تر است، چنانچه در شکل شماره ۱ نشان داده شده، کاهش فرزند آوری در آمریکا، از حدود ۵ الی ۷ فرزند به زیر ۲ فرزند، حدود دو قرن زمان برده است (نمودار آبی: روند باروری آمریکا) و می‌توان آن را به تغییرات ارزشی و فرهنگی نسبت داد. اما در ایران تنها طی ۱۷ سال کاهش ناگهانی رخ داده است (نمودار نارنجی: روند باروری ایران). این تغییرات نمی‌تواند تماماً فرهنگی باشد زیرا فرهنگ یک جامعه به این سرعت تغییر نمی‌کند، این کاهش شدید تنها می‌تواند حاصل مداخله دولت و ایجاد موانع سنگین پیش پای جامعه باشد.

شکل ۱- مقایسه فرزند آوری میان ایران و آمریکا طی ۲۰۰ سال گذشته

(منبع: موسسه تحقیقات جمعیت کشور، ۱۴۰۲)

بر اساس یک تحقیق معتبر، ۸۸ درصد جوانان مجرد تمایل به ازدواج دارند و تعداد فرزند مطلوب با همه دشواری‌های موجود بین ۲ الی ۳ فرزند است (کاظمی‌پور و دیگران، ۱۳۹۴). این نشان می‌دهد با وجود تحولات اجتماعی و ارزشی، جامعه ایرانی هنوز خانواده محور است و اگر موانعی که طی این چند دهه توسط دولت‌ها ایجاد شده‌اند، برداشته شوند، جامعه تا حد زیادی به فرهنگ اصیل خویش که تشکیل خانواده و فرزند آوری است، بازخواهد گشت. بر این اساس، رویکرد مرجح در تحقیق حاضر، رویکرد دولت‌محور است؛ یعنی بیش از آنکه موانع ازدواج و فرزند آوری دانشجویان را در مسائل فرهنگی جست‌وجو کنیم، این موانع را در قوانین و مقرراتی که دولت وضع کرده و شرایط ازدواج و فرزند آوری را برای دانشجویان، سخت کرده است، جست‌وجو کنیم.

روش تحقیق

در تحقیق حاضر، با روش ردیابی فرایند^۱ تلاش شده است تا در یک پیوستار علی نشان داده شود که قوانین و مقررات مرتبط با نظام آموزش عالی، چگونه به تولید موانع برای فرزند آوری دانشجویان و فارغ‌التحصیلان آموزش عالی منجر می‌شوند. ردیابی فرایند نشان می‌دهد که برای تبیین یک واقعه خاص، باید آن را در یک پیوستار علی قرار داد و مراحل مختلف وقوع آن پدیده را روشن ساخت. ردیابی فرایند، مهم‌ترین ابزار علی در پژوهش‌های کیفی و مطالعه موردی به شمار می‌رود و اغلب توسط محققانی که تجزیه و تحلیل درون‌موردی را بر اساس داده‌های کیفی انجام می‌دهند، مورد استناد قرار می‌گیرند (Collier, 2011: 823–830).

از میان سه نوع ردیابی فرایند شامل ردیابی فرایند مورد محور که توضیح نتایج در یک مورد خاص است، ردیابی فرایند تئوری محور که هدف آن آزمایش نظریه موجود می‌باشد و ردیابی فرایند برای نظریه‌سازی که با روش استقرایی به بساخت یک نظریه منجر می‌شود (Kay & Baker, 2015: 1–21) ردیابی فرایند مورد محور استفاده شده

است. در گام اول پژوهش، مشاهده موانع تکرارشونده فرزند آوری، انجام شد و موانع شامل: مسکن دانشجویان، اشتغال دانشجویان دکتری و فارغ‌التحصیلان و مهاجرت فارغ‌التحصیلان، به‌عنوان موضوعات موردبحث مشخص شدند.

در گام دوم، علت‌یابی از طریق مصاحبه‌های عمیق و نیمه ساختاریافته با مدیران و کارشناسان آموزش عالی همچون: مدیرکل وقت عمرانی وزارت علوم، رئیس وقت سازمان دانشجویان کشور، رئیس وقت مؤسسه تحقیقات جمعیت کشور، مدیر گروه وقت رصد اشتغال در مؤسسه پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی، نماینده صندوق رفاه دانشجویان، تا جایی که به استخراج داده‌های لازم منجر شود، انجام شد. در این مرحله، مشخص گردید که کدام عملکرد و رفتارهای سازمانی خاص به موانع موردبحث منجر شده‌اند. در گام سوم، مطالعه قوانین و مقررات مرتبط با عملکرد و رفتارهای سازمانی خاص مجدداً از طریق مصاحبه با مدیران و کارشناسان آموزش عالی و نیز رجوع به متن قوانین و اسناد، انجام شد و زنجیره علیّی چگونگی تأثیر قوانین و مقررات بر تولید موانع، به دست آمد.

برای تأمین روایی درونی، تلاش شده است تا تمامی مراحل علی از مشاهده پدیده تا شناسایی مکانیسم‌های میانی و در نهایت تحلیل متن قوانین و مقررات، با دقت و انسجام نظری پیگیری شود. هر گام از تحلیل، مبتنی بر داده‌های تجربی حاصل از مصاحبه‌های عمیق و نیمه ساختاریافته با خیرگان حوزه آموزش عالی، و مطالعه اسناد و مقررات رسمی بوده است که این ترکیب روش‌ها به اعتبار پذیری زنجیره علیّی کمک می‌کند. از نظر قابلیت اعتماد (پایایی)، داده‌های به‌دست‌آمده به‌صورت نظام‌مند ثبت و تحلیل شده‌اند. همچنین، استفاده از منابع چندگانه (مصاحبه و اسناد) و تنوع پاسخ‌دهندگان، از جمله مدیران و کارشناسان با نقش‌های مختلف، به تقویت پایایی تفسیری کمک کرده است. با توجه به ماهیت کیفی تحقیق، تعمیم‌پذیری آماری مدنظر نبوده است، اما قابلیت تطبیق نتایج به سایر زمینه‌های مشابه در نظام آموزش عالی ایران، با در نظر گرفتن زمینه‌های ساختاری و سازمانی مشابه، وجود دارد.

یافته‌ها

الف) بروکرسی سنگین تصویب ساخت خوابگاه‌های متأهلی: آمار دقیقی از تعداد خوابگاه‌های متأهلی در کشور وجود ندارد اما رئیس وقت صندوق رفاه دانشجویان می‌گوید آخرین آمار تعداد واحدهای خوابگاه متأهلی در دی‌ماه سال ۱۴۰۲ حدود ۱۷۰۰ واحد است (خبرگزاری ایرنا، ۱۴۰۲، به نقل از رئیس وقت صندوق رفاه دانشجویان) و بنا بر گفته مسئولان دیگر، از جمله معاون وقت اداری و مالی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، تا پیش از سال ۱۴۰۰، حدود ۱۰۰۰ واحد خوابگاه متأهلی در کشور وجود داشته است (پایگاه اطلاع‌رسانی دولت، ۱۴۰۲). از آنجاکه بخشی از این خوابگاه‌ها پیش از انقلاب اسلامی ساخته شده‌اند، به این نتیجه می‌رسیم که در طول بیش از چهار دهه پس از پیروزی انقلاب اسلامی، کمتر از ۱۰۰۰ واحد خوابگاه متأهلی در کشور ساخته شده است. این آمار عیناً در گفت‌وگوی نگارندگان پژوهش حاضر با مسئولان وقت وزارت علوم در سال ۱۴۰۲، تأیید شد.

در حال حاضر، حدود ۳۵۰ هزار دانشجوی متأهل در کشور وجود دارد (حسینی سعدی و رحمانی‌پور، ۱۴۰۲) که اگر وجود ۱۷۰۰ واحد خوابگاه متأهلی را بپذیریم، یعنی به ازای هر ۲۰۵ دانشجوی متأهل، تنها یک واحد خوابگاه متأهلی وجود دارد. طبق آمار مؤسسه پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی در سال ۱۳۹۶، از میان ۱۴۱ دانشگاه دولتی در ایران، تنها ۲۱ دانشگاه خوابگاه متأهلی دارند (همان) و دانشگاه‌هایی چون دانشگاه علامه طباطبایی، دانشگاه صنعتی شریف، دانشگاه الزهرا (س)، دانشگاه شیراز، دانشگاه علم و صنعت ایران و دانشگاه شهید چمران اهواز فاقد خوابگاه متأهلی هستند (ارحامی، ۱۴۰۳).

عدم اهتمام به ساخت خوابگاه‌های متأهلی دانشجویی در تمام ادوار دولت طی چهار دهه اخیر تکرار شده است. بنابراین می‌تواند از ساختاری بودن مسئله حکایت داشته باشد. با بررسی قوانین و مقررات، یکی از موانع برجسته قانونی در ماده ۶ دستورالعمل اجرایی ماده ۲۳ قانون برنامه‌بودجه^۱ یافته شد. طبق این ماده، مشخصات اصلی طرح‌های تملک

۱. ماده ۲۳ قانون برنامه و بودجه بیان می‌کند سازمان برای تعیین معیارها و استانداردها همچنین اصول کلی و شرایط عمومی قراردادهای مربوط به طرح‌های عمرانی آیین‌نامه‌ای تهیه و پس از تصویب هیئت وزیران بر اساس آن دستورالعمل لازم به دستگاه‌های اجرایی ابلاغ می‌نماید و دستگاه‌های اجرایی موظف به رعایت آن می‌باشند.

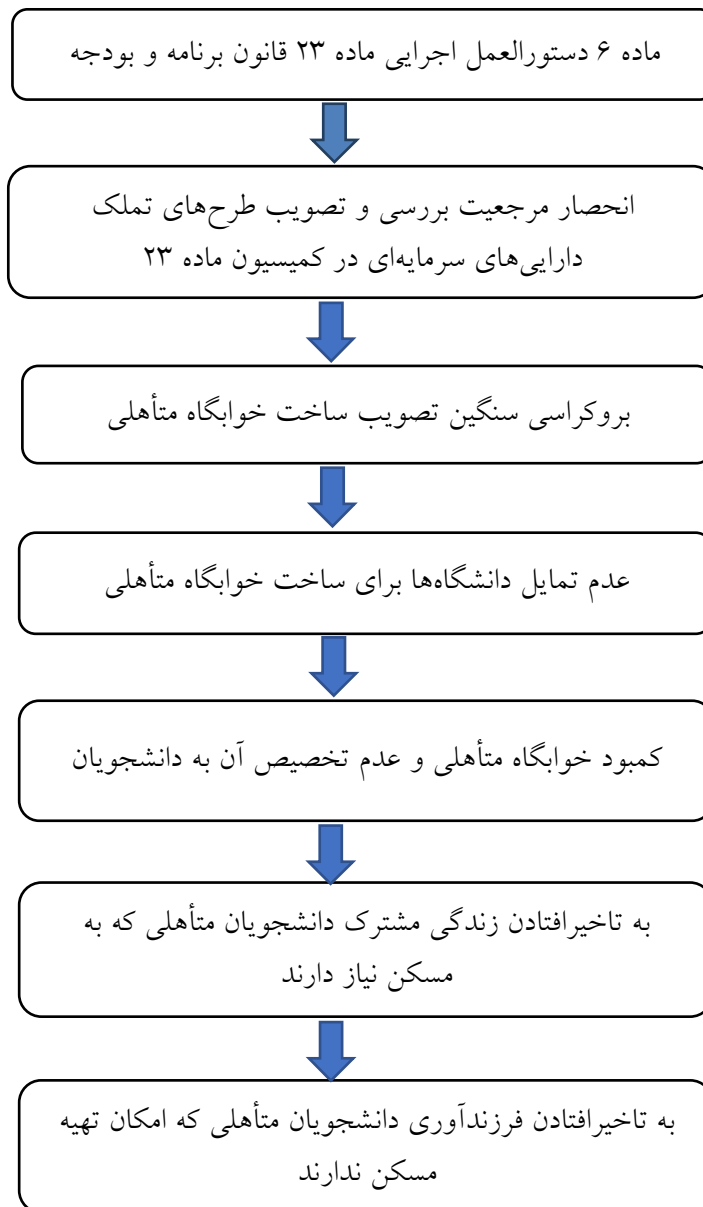
موانع قانونی تحقق سیاست‌های جوانی جمعیت در ... ، عالمی نیسی و اصغری | ۱۷

دارایی‌های سرمایه‌ای شامل هدف طرح، سال شروع، سال خاتمه، محل اجرا، اعتبارات، حجم عملیات و مشخصات فنی (حسب مورد) در بودجه سنواتی و موافقت‌نامه‌ها منطبق با کمیسیون موضوع این دستورالعمل درج می‌گردد.

به عبارت دیگر، مرجع بررسی و تصویب طرح‌های تملک دارایی‌های سرمایه‌ای کمیسیون ماده ۲۳ است (بند دال ماده ۱). این یعنی تمام طرح‌های عمرانی یک دانشگاه اعم از سلف غذاخوری، ساختمان دانشکده و خوابگاه، پس از آنکه به تصویب هیئت‌امانی دانشگاه رسید، باید به تصویب کمیسیون ماده ۲۳ برسد و دانشگاه از خود در این زمینه اختیاری ندارد. نتیجه این تمرکزگرایی آن است که در طی دهه‌های گذشته که اراده دولت و در نتیجه، سازمان برنامه و بودجه بر کنترل جمعیت بوده، از ساخت خوابگاه‌های متأهلی جلوگیری می‌شده ولو دانشگاه خواستار آن بوده است. ضمن اینکه در این فرایند، هرگونه مخالفت سازمان‌هایی نظیر شهرداری، نظام مهندسی کشور و محیط زیست، می‌تواند تا مدت قابل توجهی پروژه را معطل نگاه دارد. به همین دلیل است که دانشگاه‌ها طی سالیان، تعداد اندکی خوابگاه متأهلی ساخته‌اند

پس از تصویب قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت دانشگاه‌ها مکلف شدند ۱۰ درصد از اعتبارات تملک دارایی‌های سرمایه‌ای سالانه مقرر در بودجه سنواتی خود را جهت احداث، تکمیل و تأمین و تجهیز خوابگاه‌های متأهلی صرف نمایند، اما باز هم لازم است تک تک پروژه‌های خوابگاه‌های متأهلی دانشگاه با تمام مشخصات (نقشه) و اعتبارات مورد نیاز به تصویب کمیسیون ماده ۲۳ برسند و در موافقت‌نامه بودجه سالانه فیما بین دانشگاه و سازمان برنامه و بودجه قید شوند.

بر حسب اطلاع حاصله، عموماً تاکنون از سوی سازمان برنامه چنین اتفاقی نیفتاده است و تنها به بیان اینکه ۱۰ درصد اعتبارات تملک دارایی‌های سرمایه‌ای باید به موضوع خوابگاه‌های متأهلی اختصاص یابد، اکتفا می‌شود؛ که این به معنای عدم تخصیص اعتبار از سوی سازمان برنامه و بودجه است. در نتیجه، در مجموع تا زمانی که برای اجرای طرح‌های عمرانی دانشگاه‌ها، تمرکزگرایی در سازمان برنامه و بودجه تا این حد بالا باشد، دانشگاه‌ها نمی‌توانند از محل اعتبارات عمرانی، خوابگاه متأهلی بسازند.

شکل ۲- زنجیره علی تأثیر مقررات ساخت خوابگاه متاهلی بر فرزند آوری

شکل شماره ۲، زنجیره علی تأثیر مقررات ساخت خوابگاه متأهلی بر فرزند آوری را نشان می‌دهد؛ به این صورت که ماده ۶ دستورالعمل اجرایی ماده ۲۳ قانون برنامه‌بودجه به انحصار مرجعیت بررسی و تصویب طرح‌های عمرانی دانشگاه در کمیسیون ماده ۲۳ می‌شود و در نتیجه، به بروکراسی سنگین تصویب خوابگاه‌های متأهلی منجر می‌شود. عدم اختیار دانشگاه‌ها در چگونگی ساخت خوابگاه‌های متأهلی به عدم تمایل آن‌ها برای ساخت خوابگاه متأهلی می‌انجامد. در نتیجه با توجه به اینکه خوابگاه‌های فعلی متأهلین، پاسخگوی نیازها نیست، دانشجویان متأهل با معضل عدم در اختیار داشتن خوابگاه متأهلی مواجه می‌شوند، در نتیجه اگر مسکن در اختیار نداشته باشند، زندگی مشترک خود را به تأخیر می‌اندازند و در نتیجه فرزند آوری آن‌ها نیز به تأخیر می‌افتد.

ب) لغو تعهد خدمت رایگان و مهاجرت: مهاجرت فارغ‌التحصیلان دانشگاهی از ایران طی سال‌های اخیر، روند افزایشی داشته است و در سال ۲۰۲۰ تعداد جمعیت دانشجویان ایرانی خارج از کشور نسبت به بیست سال قبل از آن، ۳٫۸ برابر افزایش داشته است، در حالی که جمعیت ایران در این بازه زمانی تنها ۱٫۲ برابر افزایش داشته است. همچنین در این بازه زمانی، رتبه مهاجر فرستی ایران، از رتبه ۲۶ ام جهان در سال ۲۰۰۰ به رتبه ۱۷ در سال ۲۰۲۰ رسیده است (رصدخانه مهاجرت ایران، ۱۴۰۱).

افزایش مهاجرت دانشجویان در شرایطی رخ می‌دهد که دانشجویان محصل در دانشگاه‌های دولتی، تعهد می‌کنند که دست کم به اندازه میزان تحصیل خود در دانشگاه، در کشورشان به انجام کار و ارائه خدمت پردازند. طبیعی به نظر می‌رسد که چنانچه فرصت ارائه این خدمت و کار شایسته برای فارغ‌التحصیلان دانشگاهی فراهم شود، بخشی از آنان به جای مهاجرت، به انجام کار و در نتیجه، تشکیل خانواده و فرزند آوری در کشور خودشان اقدام خواهند کرد.

آنچه به طور مکرر در سال‌های اخیر مشاهده شده، سهولت مهاجرت بدون ایفای تعهد کاری در کشور است. طبق آمار تنها ۳ درصد از فارغ‌التحصیلان دانشگاهی که مهاجرت کرده‌اند، از طریق انجام کار، تعهد خود را لغو کرده‌اند (همان). طبیعتاً این سؤال مطرح

می‌شود که چرا آمار ایفای تعهد آموزش رایگان از طریق انجام کار، به این میزان پایین است؟ و چرا فرصت انجام کار برای فارغ‌التحصیلان دانشگاهی فراهم نمی‌شود و آن‌ها به سمت مهاجرت سوق داده می‌شوند؟

طبق بند ۳ ماده ۲۱ دستورالعمل جامع ایفای تعهد خدمت آموزش رایگان مصوب ۱۳۹۶/۱۱/۲، دانش‌آموختگان دوره‌های روزانه، متعهد خدمت آموزش رایگان دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی می‌توانند از طریق عدم کارایی قابل قبول، تعهد خدمت خویش را لغو نمایند. این دستورالعمل به گونه‌ای تنظیم شده است که لغو تعهد خدمت آموزش رایگان از طریق عدم کارایی تسهیل شود و این امر، مهاجرت جوانان را که در سن ازدواج و باروری هستند، تسهیل می‌نماید. شایان ذکر است به گفته رئیس وقت سازمان امور دانشجویان، بیش از ۱۰۰ هزار نفر در سال، متقاضی لغو تعهد آموزش رایگان هستند و حداقل ۲۰ درصد این افراد از طریق دفاتر کارایی، موفق به اخذ گواهی عدم کارایی و در نتیجه لغو تعهد خدمت می‌شوند (خبرگزاری مهر، ۱۴۰۳).

اگرچه آمار دقیقی در دست نیست، اما بر اساس شواهد تعداد قابل توجهی از افرادی که هر سال، تعهد آموزش رایگان خود را لغو می‌کنند، متقاضی مهاجرت هستند. این در حالی است که بر اساس پژوهش مؤسسه تحقیقات جمعیت کشور، افزوده شدن ۱۰۰ هزار تولد به میزان باروری فعلی کشور در سال می‌تواند ما را از بحران سالمندی عبور دهد. بنابراین تسهیل مهاجرت جوانان از طریق لغو تعهد خدمت نقش مهمی در کاهش نرخ باروری و بحران پیری جمعیت دارد.

دلایل متعددی وجود دارد که نشان می‌دهد بر اساس قوانین و مقررات موجود، لغو تعهد آموزش رایگان، برای افرادی که نمی‌خواهند به تعهد قانونی و اخلاقی خود پایبند باشند، تسهیل شده است: در ماده ۵۰ ذکر شده است که دانش‌آموختگی با صدور کارت پایان خدمت (برای آقایان) تنها شش ماه فرصت دارند در دفاتر کارایی تقاضای کار نمایند. این مهلت زمانی یعنی تشویق دانش‌آموختگان به اقدام برای اخذ گواهی عدم کارایی و در نتیجه تسهیل مهاجرت. همچنین بر اساس ماده ۵۱ گذشت تنها یک سال از

موانع قانونی تحقق سیاست‌های جوانی جمعیت در ... ، عالمی نیسی و اصغری | ۲۱

فراغت از تحصیل یا صدور کارت پایان خدمت یا معافیت دائم برای لغو تعهد خدمت کفایت می‌کند. بنابراین نتیجه دو ماده ۵۰ و ۵۱ آن است که اگر حتی شش ماه از اقدام برای کار گذشته و شغل پیدا نشود، دانش‌آموختگان می‌توانند لغو تعهد کنند.

این در حالی است که بنا بر ماده ۷ قانون «بیمه بیکاری» (۱۳۶۹/۶/۲۶)، مجموع مدت‌زمان پرداخت مقرری بیمه بیکاری برای مجردین حداکثر ۳۶ ماه و برای افراد متأهل یا متکفلین حداکثر ۵۰ ماه خواهد بود. یعنی قانون‌گذار، بر اساس قانون بیمه بیکاری، معتقد است کسی که قبلاً شغل داشته، حداکثر ۵۰ ماه محتمل است که بیکار باشد و شغل پیدا نکند و لذا دولت، مکلف به پرداخت بیمه بیکاری به اوست؛ اما در مورد دانش‌آموخته‌ای که هیچ تجربه کاری ندارد، تنها ۶ ماه صبر کردن کفایت می‌کند! یعنی بیش از هشت برابر کمتر! این در حالی است که باید برعکس باشد. تازه فارغ‌التحصیل، چندان روابطی در بازار کار ندارد و لذا باید زمان بیشتری به او برای پیدا کردن شغل داده شود. علاوه بر این، قانون بیمه، مربوط به بیش از سی سال قبل (۱۳۶۹) است و قطعاً باید این مدت‌زمان با شرایط حاضر اقتصاد داخلی و جهانی، به‌روزرسانی شود که ممکن است طولانی‌تر گردد. از این رو به‌سادگی می‌توان مدت‌زمان پیشنهادی برای لغو تعهد خدمت آموزش‌رایگان را به بیش از ۵۰ ماه افزایش داد.

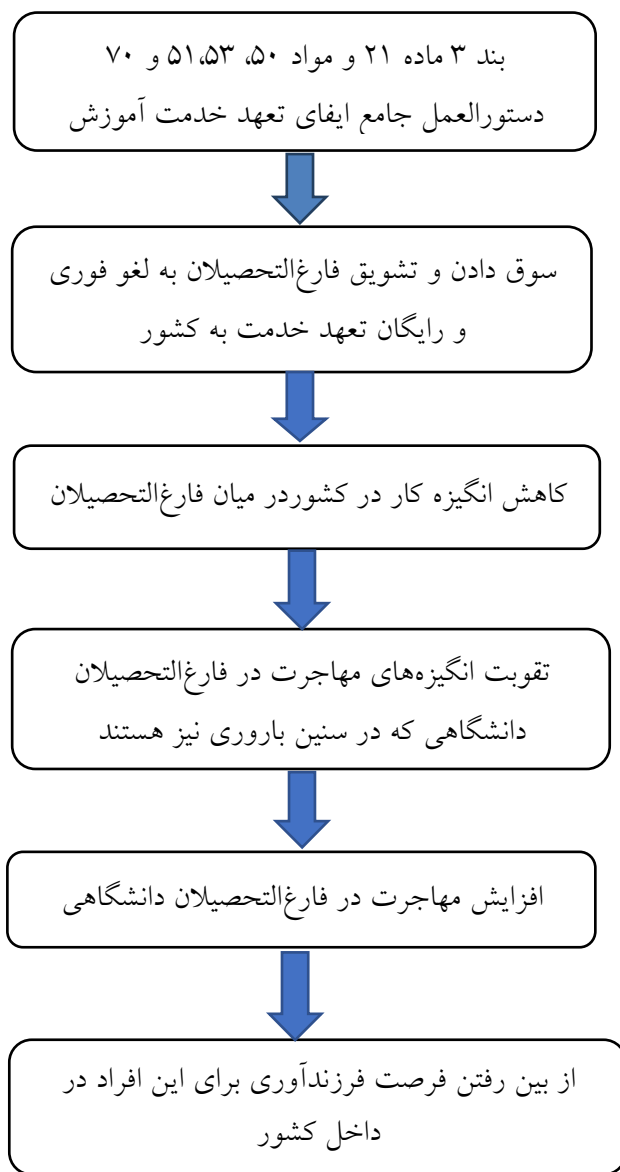
عجیب‌تر آنکه، طبق ماده ۵۳ اعلام عدم کاریابی در مقاطع بالاتر، تعهد خدمت دانش‌آموختگان در مقاطع تحصیلی قبلی را نیز لغو می‌کند. این یعنی فرقی نمی‌کند چهار سال (برای دوره کارشناسی) از آموزش‌رایگان بهره‌مند شده، یا شش سال (برای کارشناسی ارشد) یا ده سال (برای دکتری)، بلکه هر مقدار برای دانش‌آموخته هزینه شده باشد، تنها شش ماه صبر کردن کفایت می‌کند. این دستورالعمل بیشتر به اخذ لغو تعهد خدمت و عدم ایفای مسئولیت در کشور تشویق می‌نماید.

همچنین طبق ماده ۷۰ دستورالعمل جامع ایفای تعهد خدمت آموزش‌رایگان مصوب ۱۳۹۶/۱۱/۲ و به‌تبع آن، بند ۷ شیوه‌نامه «لغو تعهد خدمت آموزش‌رایگان دانش‌آموختگان و دانشجویان انصرافی و اخراجی دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی و پژوهشی دولتی با

استفاده از گواهی عدم کاریابی» مورد تفاهم سازمان امور دانشجویان و معاونت توسعه کارآفرینی و اشتغال وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی، در تاریخ ۱۳/۳/۱۴۰۳، مرجع نهایی تشخیص برای لغو تعهد خدمت، سازمان امور دانشجویان است. یعنی مراکز کاریابی و سامانه جست‌وجوی شغل، تنها مستندات عدم پیدا شدن شغل مناسب یا عدم توافق کارفرما و جویای شغل را ارائه می‌کند. اما احراز اینکه واقعاً شغل مناسبی پیدا نشده یا متقاضی بدون دلیل، شغل‌های پیشنهادی را نپذیرفته، بر عهده سازمان امور دانشجویان است. یعنی دفاتر کاریابی مسئولیتی در این زمینه ندارند.

این موضوع باعث می‌شود تا زمینه اهمال و کم‌کاری و حتی در مواردی فساد و تخلف در فرایند کاریابی و در نتیجه عدم یافتن شغل روی دهد. به‌ویژه آن‌که در بند ۶ شیوه‌نامه فوق، متقاضی در صورت پیشنهاد شغلی غیر مرتبط با سطح تخصص و مهارت وی و یا شرایط کار نامتعارف، می‌تواند از قبول آن، استنکاف ورزد. این موضوع نیز بسیار سلیقه‌ای است و متقاضی می‌تواند دلایل متنوعی برای این استنکاف بیاورد و عملاً راه فرار، تعبیه شده است.

لذا قوانین و مقررات مرتبط با لغو تعهد آموزش رایگان، سوق‌دهنده و بلکه شاید بتوان گفت تشویق‌کننده به سمت آن هستند که دانشجویان بدون کمترین هزینه و بدون آنکه تعهد قانونی خود را در قبال کشورشان ایفا کنند، این تعهد را لغو نمایند.

شکل ۳- زنجیره علی تأثیر مقررات لغو رایگان تعهد خدمت بر فرزند آوری

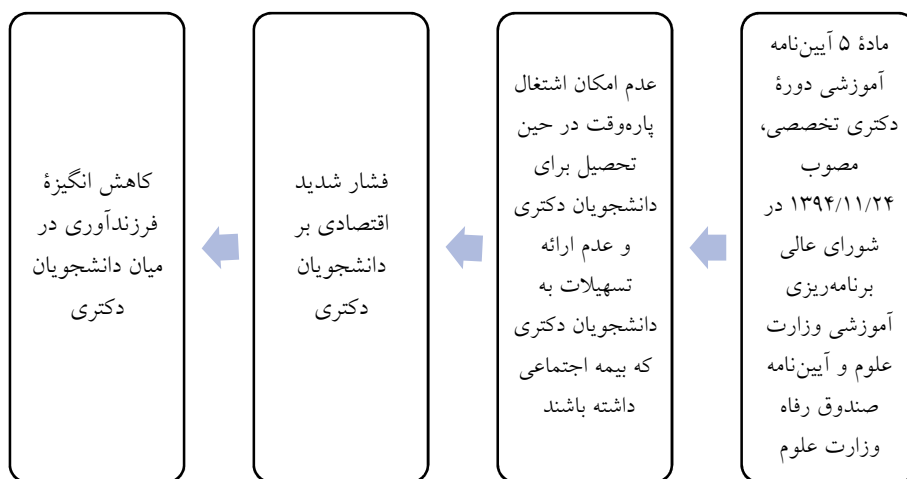
شکل شماره ۳، زنجیره علی تأثیر مقررات لغو رایگان تعهد خدمت بر فرزند آوری را نشان می‌دهد؛ به این صورت که بند ۳ ماده ۲۱ و مواد ۵۰، ۵۳، ۵۱ و ۷۰ دستورالعمل جامع ایفای تعهد خدمت آموزش رایگان مصوب ۱۳۹۶/۱۱/۲ موجب سوق دادن و تشویق فارغ‌التحصیلان به لغو فوری و رایگان تعهد خدمت به کشور می‌شود و در نتیجه لغو این تعهد، انگیزه کار در کشور در میان فارغ‌التحصیلان کمتر می‌شود. آن دسته از فارغ‌التحصیلانی که انگیزه مهاجرت داشته باشند (و در سنین باروری نیز هستند)، با کاهش انگیزه کار در کشور، بیشتر به مهاجرت راغب می‌شوند و در نتیجه مهاجرت فارغ‌التحصیلان دانشگاهی افزایش می‌یابد و فرصت فرزند آوری آنان در داخل کشور از بین می‌رود.

ج) عدم امکان اشتغال دانشجویان دکتری در حین تحصیل: تحصیل در مقطع دکتری، در بهترین حالت، سه تا پنج سال به طول می‌انجامد و معمولاً افراد در این مقطع، از نظر سنی، در برهه‌ای هستند که از آن‌ها انتظار می‌رود نسبت به تشکیل خانواده اقدام کرده باشند. بسیاری از کشورهای دنیا همچون کانادا، استرالیا و انگلستان به دانشجویان مقطع دکتری اجازه می‌دهند که در زمان‌های غیردرسی، دست کم به‌طور نیمه‌وقت اشتغال داشته باشند اما قوانین و مقررات فعلی در ایران، اجازه اشتغال به دانشجویان دکتری نمی‌دهد.

بر اساس ماده ۵ آیین‌نامه آموزشی دوره دکتری تخصصی، مصوب ۱۳۹۴/۱۱/۲۴ در شورای عالی برنامه‌ریزی آموزشی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، تحصیل دانشجویان دکتری، تمام‌وقت است. دانشگاه‌ها در اجرای این ماده، از دانشجویان دکتری، در هنگام ثبت‌نام تعهد عدم اشتغال می‌گیرند و در صورتی که شاغل هستند، تعهد مأموریت یا مرخصی می‌گیرند. به عبارتی تحصیل تمام‌وقت را به عدم اشتغال تفسیر می‌کنند و تعمیم می‌دهند. این در حالی است که دانشگاه، هیچ منبع درآمد دیگری برای دانشجویان در نظر نمی‌گیرد.

همچنین دانشجویانی که در حین تحصیل در مقطع دکتری، اشتغال داشته باشند (به این معنا که دارای بیمه اجتماعی باشند) از دریافت تمام تسهیلات رفاهی اعم از وام

دانشجویی، وام ودیعه مسکن و خوابگاه متأهلی محروم هستند (آئین‌نامه صندوق رفاه دانشجویان وزارت علوم). بنابراین دانشجویی که بخواهد قانون را رعایت کند، عملاً نمی‌تواند منبع درآمد داشته باشد و اگر هم بخواهد بدون اطلاع دانشگاه، اشتغال یا رابطه استخدامی داشته باشد، نمی‌تواند از مزایا و تسهیلات رفاهی استفاده کند. به عبارت دیگر، دانشجوی دکتری که حداقل در سن ۲۴ سالگی است، باید ازدواج خود را حداقل چهار سال به تأخیر بیندازد؛ زیرا نمی‌تواند خانواده خود را تأمین کند.

شکل ۴- زنجیره علی تأثیر مقررات تحصیلی و رفاهی دوره دکتری بر فرزند آوری

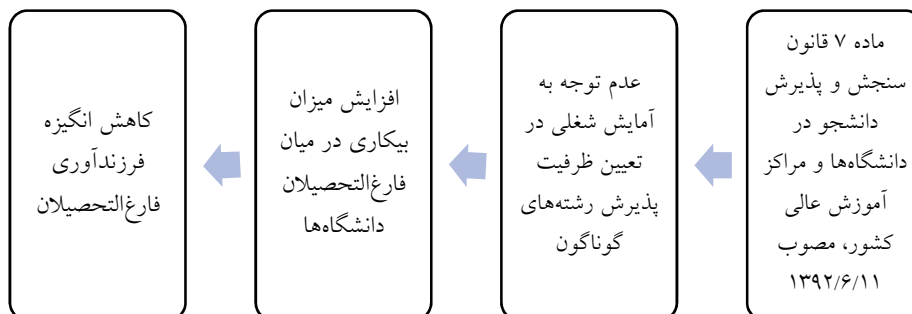
شکل شماره ۴، زنجیره علی تأثیر مقررات تحصیلی و رفاهی دوره دکتری بر فرزند آوری را نشان می‌دهد؛ به این صورت که ماده ۵ آیین‌نامه آموزشی دوره دکتری تخصصی، مصوب ۱۳۹۴/۱۱/۲۴ در شورای عالی برنامه‌ریزی آموزشی وزارت علوم و نیز آیین‌نامه صندوق رفاه وزارت علوم، به عدم امکان اشتغال پاره‌وقت برای دانشجویان دکتری و نیز عدم ارائه تسهیلات به دانشجویان دکتری که بیمه اجتماعی داشته باشند، منجر می‌شود. این وضعیت به فشار شدید اقتصادی بر دانشجویان دکتری می‌انجامد و در نتیجه، کاهش انگیزه فرزند آوری در میان دانشجویان دکتری را به دنبال دارد.

د) بیکاری فارغ‌التحصیلان دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی:

سنجش و پذیرش دانشجو در همه کشورهای دنیا یکی از مهم‌ترین بخش‌های نظام آموزش عالی است که نقش مهمی در تعیین کیفیت ورودی‌ها و خروجی‌های این نظام دارد. به همین ترتیب یکی از مراحل اساسی در سنجش و پذیرش دانشجو، تنظیم ظرفیت پذیرش در دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی است. ظرفیت پذیرش دانشجو یکی از مؤلفه‌های مهم تأثیرگذار بر کیفیت آموزش عالی و سرنوشت فارغ‌التحصیلان آن، بخصوص در نرخ اشتغال است (یوسفی، ۱۴۰۱).

اشتغال فارغ‌التحصیلان دانشگاهی یکی از مشکلات امروز کشور است، چنانکه آخرین آمارها نشان می‌دهد سهم جمعیت بیکار فارغ‌التحصیل آموزش عالی از کل بیکاران در سال ۱۴۰۲، ۴۱٫۳ درصد بوده و نرخ بیکاری جمعیت فعال فارغ‌التحصیل آموزش عالی در سال ۱۴۰۲، ۱۱٫۸ بوده، در حالی که در همین سال، نرخ بیکاری کل کشور ۸٫۱ بوده است. لذا باید در سیاست‌های پذیرش دانشجو تجدیدنظر کرد و به نحوی دانشجویان را در هر محدوده جغرافیایی و هر رشته، پذیرش کرد که احتمال اشتغال آنان پس از تحصیل، بیشتر شود.

با وجود این ضرورت، ماده ۷ قانون سنجش و پذیرش دانشجو در دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی کشور، مصوب ۱۳۹۲/۰۶/۱۰ در مجلس شورای اسلامی، تنها سهمیه‌های معتبر برای پذیرش رشته‌های مختلف را همان سهمیه‌های قبلی مصوب مجلس شورای اسلامی و شورای عالی انقلاب فرهنگی در نظر می‌گیرد. بدین معنی هیچ آمایش شغلی در تعیین ظرفیت پذیرش رشته‌های گوناگون اعمال نمی‌شود. فقدان آمایش شغلی در پذیرش رشته‌های مختلف باعث شده است تا میزان بیکاری در میان فارغ‌التحصیلان دانشگاه‌ها بیش از دیپلمه‌ها باشد. به عبارتی هم اشتغال جوانان به تعویق می‌افتد و هم کاهش پیدا می‌کند. این موضوع، موجب کاهش نرخ ازدواج و فرزند آوری فارغ‌التحصیلان دانشگاه می‌شود.

شکل ۵- زنجیره علی تأثیر قانون سنجش و پذیرش دانشجو بر فرزند آوری

شکل شماره ۵- زنجیره علی تأثیر قانون سنجش و پذیرش دانشجو بر فرزند آوری را نشان می‌دهد؛ به این صورت که ماده ۷ قانون سنجش و پذیرش دانشجو در دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی کشور مصوب ۱۳۹۲/۶/۱۱ منجر شده است تا به آمایش شغلی در تعیین ظرفیت پذیرش رشته‌های گوناگون توجه نشود. این مسئله به افزایش میزان بیکاری در میان فارغ‌التحصیلان دانشگاه‌ها و در نتیجه کاهش انگیزه فرزند آوری فارغ‌التحصیلان منجر می‌شود.

بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر در پی آن بود تا نشان دهد کدام قوانین و مقررات در حوزه آموزش عالی چگونه و با چه فرآیندی به‌عنوان مانع تشکیل خانواده و فرزند آوری عمل می‌کنند. در بررسی پیشینه پژوهش، پژوهش‌هایی که قوانین مانع فرزند آوری در حوزه آموزش عالی را نشان دهند، یافت نشد. در ادامه، ادبیات نظری درباره نقش و اهمیت سیاست‌گذاری دولت‌ها و ابزارهای قانونی آنان در کاهش یا افزایش نرخ باروری مرور شد و سپس تحقیق حول مسئله پژوهش آغاز شد. یافته‌های تحقیق نشان داد که در چهار حوزه: ساخت خوابگاه‌های متاهلی، ایفای تعهد خدمت آموزش رایگان، اشتغال دانشجویان دکتری در

حین تحصیل و به‌طور کلی، اشتغال فارغ‌التحصیلان دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی، موانع قانونی وجود دارد.

یافته‌های این تحقیق با یافته‌های گزارش مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی که با عنوان «بررسی تأثیر نظام آموزش عالی بر نهاد خانواده با تأکید بر مقررات آموزشی و خدمات رفاهی» (حسینی سعدی و رحمانی‌پور، ۱۴۰۲) منتشر شده است تفاوت اساسی دارد؛ در گزارش مذکور، مقررات آموزشی و خدمات رفاهی، مرور شده‌اند و با روش مرور اسنادی، این نتیجه حاصل شده است که مقررات آموزشی و تسهیلات رفاهی برای دانشجویان متأهل و یا دارای فرزند، انعطاف‌پذیر و کافی نیستند. همچنین بحثی که در این گزارش درباره خوابگاه‌های متأهلی ارائه شده، بحثی توصیفی است و به کمبودها در این زمینه تأکید دارد. درباره مهاجرت و اشتغال نیز بحثی در گزارش مورد نظر ارائه نشده است. این در حالی که است که پژوهش حاضر، به این موضوع می‌پردازد که قوانین و مقررات مربوط به سه حوزه مسکن، مهاجرت و اشتغال نه تنها این موضوعات را برای دانشجویان تسهیل نمی‌کند بلکه موانعی ساختاری که منبعث از خود قانون و مقررات است در برابر آنها ایجاد می‌کند و مهم‌تر از آن، به سازوکارهای ایجاد چنین موانعی توسط قوانین و مقررات می‌پردازد. مقصود از سازوکارها این است که این قوانین یا مقررات چگونه این موانع را تولید می‌کنند. نوآوری این تحقیق، اول در شناسایی دقیق این قوانین و مقررات و دوم، در نشان دادن سازوکار و زنجیره علی‌ای است که این قوانین و مقررات از طریق آنها، موانع را تولید می‌کنند.

نتیجه پژوهش حاضر، این فرضیه پژوهش را تأیید کرد که موانع تکرار شونده فرزند آوری دانشجویان و فارغ‌التحصیلان دانشگاهی، از قوانین و مقررات حوزه آموزش عالی تأثیر می‌پذیرد و دائماً به واسطه وجود این قوانین و مقررات، بازتولید می‌شود. این نتیجه، از لحاظ نظری، در چارچوب رویکرد دولت‌محور به سیاست‌گذاری جمعیت قابل توضیح است؛ چراکه در این رویکرد، دولت با ابزارهای گوناگونی که در اختیار دارد؛ همچون قوانین و مقررات، نقش اصلی را در تغییرات فرزند آوری در جامعه ایفا می‌کند.

در زمینه ساخت خوابگاه‌های متأهلی که می‌تواند یکی از پشتوانه‌های مهم برای ازدواج و فرزند آوری دانشجویان باشد، بروکرسی اداری پیچیده و سنگین و تمرکز اختیارات عمرانی دانشگاه‌ها در کمیسیون ماده ۲۳ سازمان برنامه و بودجه باعث شده است تعداد خوابگاه‌های متأهلی بسیار محدود و روند ساخت آن‌ها بسیار کند باشد. به منظور رفع موانع، پیشنهاد می‌شود دستورالعمل اجرایی ماده ۲۳ قانون الحاق برخی مواد به قانون تنظیم بخشی از مقررات مالی دولت (۲) مصوب سال ۱۳۹۳ اصلاح شود و اختیارات دانشگاه‌ها در استفاده از بودجه عمرانی برای ساخت خوابگاه‌های متأهلی باید افزایش یابد. این افزایش اختیار باعث سرعت گرفتن ساخت خوابگاه‌های متأهلی می‌شود.

در زمینه ایفای تعهد خدمت آموزش رایگان که می‌تواند از مهاجرت بی‌رویه دانشجویان و در نتیجه، از بین رفتن فرصت تشکیل خانواده و فرزند آوری در کشور جلوگیری کند، موانع قانونی جدی وجود دارد؛ به شکلی که با قوانین و دستورالعمل‌های موجود، مهاجرت دانشجویان، بدون آنکه مسئولیت قانونی خود را در قبال آموزش رایگانی که دریافت کرده‌اند ایفا کنند، تسهیل شده است.

بر این اساس، پیشنهاد می‌شود مواد ۵۰ و ۵۱ دستورالعمل جامع ایفای تعهد خدمت آموزش رایگان مصوب ۱۳۹۶/۱۱/۲ اصلاح شود؛ به نحوی که مدت زمان انتظار کاریابی که اکنون حداقل شش ماه است، از حداکثر مدت زمان پرداخت مقرری بیمه بیکاری مذکور در قانون بیمه بیکاری مصوب ۱۳۶۹/۶/۲۶ یعنی ۵۰ ماه بیشتر شود. زیرا اگر بیمه بیکاری به کسی پرداخت می‌شود که قبلاً شاغل بوده و بعد، بیکار شده است، چنین کسی عموماً نسبت به جوان تازه دانش‌آموخته از شبکه روابط بیشتری در بازار کار برخوردار است و احتمال یافتن مجدد شغل برای او بیشتر است.

اگر قانون‌گذار مهلت ۵۰ ماهه را برای او منطقی می‌داند، قطعاً برای دانش‌آموخته جوان، باید زمان بیشتری جهت یافتن شغل سپری شود. علاوه بر این، ماده ۵۰ دستورالعمل مذکور، می‌تواند به نحوی اصلاح شود که هیچ مهلت زمانی برای ثبت تقاضای کاریابی

(شش ماه پس از فراغت از تحصیل یا پایان خدمت سربازی) در نظر گرفته نشود. زیرا این مهلت زمانی به معنای تشویق برای گرفتن گواهی عدم کارایی و لغو تعهد خدمت است. در راستای رفع موانع، اصلاح ماده ۵۳ دستورالعمل مذکور نیز ضرورت دارد، به نحوی که حداقل دوره جست‌وجوی شغل متناسب با مدت‌زمان بهره‌مندی از آموزش رایگان، متفاوت باشد، بر این اساس دوره جست‌وجوی شغل برای فارغ‌التحصیلان دوره‌های کاردانی، کارشناسی ارشد و دکتری افزایش می‌یابد. همچنین پیشنهاد می‌شود ماده ۷۰ دستورالعمل مذکور و به تبع آن، شیوه‌نامه «لغو تعهد آموزش رایگان دانش‌آموختگان و دانشجویان انصرافی و اخراجی دانشگاه‌ها و مراکز آموزشی و پژوهشی دولتی با استفاده از گواهی عدم کارایی» که مورد تفاهم سازمان امور دانشجویان و معاونت توسعه کارآفرینی و اشتغال وزارت کار در تاریخ ۱۳/۰۳/۱۴۰۳ بوده است، به نحوی که مسئولیت احراز عدم کارایی بر عهده دفاتر کارایی باشد، اصلاح شود. برای مثال، اعطای برخی امتیازات به دفاتر کارایی، منوط به میزان یافتن شغل مناسب برای متقاضیان شود. در زمینه اشتغال دانشجویان دکتری در حین تحصیل، که یکی از اقتضائات بدیهی برای تشکیل خانواده و فرزند آوری است، ماده ۵ آیین‌نامه آموزشی دوره دکتری تخصصی مصوب ۱۳۹۴/۱۱/۲۴ در شورای عالی برنامه‌ریزی آموزشی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری به عنوان یک مانع جدی عمل می‌کند. لذا پیشنهاد می‌شود نه تنها ماده مذکور لغو شود، بلکه از اشتغال دانشجویان در حین تحصیل، در ساعاتی که تداخل با تحصیل آن‌ها نداشته باشد، حمایت شود. لازم به ذکر است در خصوص دانشگاه‌های علوم پزشکی، دیوان عدالت اداری، ماده مشابه مصوب شورای عالی برنامه‌ریزی علوم پزشکی را ابطال نموده است (رای شماره ۱۰۳۶ هیئت عمومی دیوان عدالت اداری).

در زمینه اشتغال فارغ‌التحصیلان دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی نیز مشخص شد که قوانین موجود، ناکارآمد و مانع اشتغال و در نتیجه مانع تشکیل خانواده و فرزند آوری هستند. به منظور رفع این مشکل، اصلاح طبقه‌بندی مشاغل دستگاه‌های اجرایی ضرورت دارد؛ به نحوی که در اکثر مشاغل شرایط احراز محدود به مدارک دانشگاهی نشود و

مدارک فنی حرفه‌ای و دوره‌های مهارتی را نیز شامل گردد. حتی در صورت امکان، افراد بتوانند با حداقل مدرک لازم وارد مشاغل مربوطه شوند، به شرطی که در یک زمان‌بندی از پیش تعیین شده، دوره‌های مهارتی لازم را به صورت ضمن خدمت بگذرانند، در غیر این صورت قرارداد آن‌ها تمدید نخواهد شد. این حداقل مدرک می‌بایست واقعاً ضروری و کاربردی برای هر شغل، در نظر گرفته شود. چه بسیار واحدهای درسی گذرانده شده دانشگاهی که برای آن شغل، هیچ کاربردی نداشته باشند.

تعارض منافع

تعارض منافع وجود ندارد.

سپاسگزاری

از پژوهشکده مطالعات فناوری که حامی مالی این پژوهش بوده است، قدردانی

می‌شود.

ORCID

Masood Alamineisi <http://orcid.org/0000-0003-0750-5901>

Mojtaba Asghari <http://orcid.org/0000-0004-5779-8276>

منابع

- ارحامی، آسیه. (۱۴۰۳). مروری بر سیاست‌های فرزند آوری کشور؛ از تحدید تا تشویق. رسانه KHAMENEI.IR. بازیابی از: <https://khl.ink/f/56393>
- بگی، میلاد؛ صادقی، رسول و حاتمی، علی. (۱۴۰۰). تمایل به فرزند آوری در ایران: تعیین‌کننده‌ها و محدودیت‌ها. *مطالعات راهبردی فرهنگ*، سال اول، شماره ۴: ۵۹-۸۰. بازیابی از: <https://doi.org/10.22083/scsj.2022.149113>
- پایگاه اطلاع‌رسانی دولت. (۱۴۰۲/۱۰/۱۱). ۳۰ درصد خوابگاه‌های متأهلی کشور در دو سال اخیر ساخته شد. پایگاه اطلاع‌رسانی دولت. بازیابی از: <https://dolat.ir/detail/432375>
- تاج‌بخش، غلامرضا. (۱۳۹۹). مطالعه زمینه‌ها و بسترهای کاهش نرخ باروری: پژوهشی کیفی. *فصلنامه جمعیت*، سال بیست‌وهفتم، شماره ۱۱۳ و ۱۱۴: ۶۹-۹۶. بازیابی از: <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/1859736>
- حسنی سعدی، زهره و رحمانی‌پور، ریحانه. (۱۴۰۲). بررسی تأثیر نظام آموزش عالی بر نهاد خانواده با تأکید بر مقررات آموزشی و خدمات رفاهی. مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
- خبرگزاری ایرنا. (۱۴۰۲/۱۰/۲۰). خوابگاه‌های متأهلی در دولت سیزدهم ۲ برابر شد. خبرگزاری ایرنا. بازیابی از: <https://www.irna.ir/news/85350373>
- خبرگزاری مهر. (۱۴۰۳/۳/۱۴). ۵۰ درصد لغو تعهد آموزش رایگان بر اساس سابقه کار است. خبرگزاری مهر. بازیابی از: <https://www.mehrnews.com/news/61>
- دانشگاه رازی. (بدون تاریخ). آیین‌نامه نحوه واگذاری خوابگاه متأهلی دانشجویی. بازیابی از: <https://razi.ac.ir/documents/584122/724944>
- رصدخانه مهاجرت ایران. (۱۴۰۱). سالنامه مهاجرتی ایران. تهران: رصدخانه مهاجرت ایران.
- روزنامه دنیای اقتصاد. (۱۳۹۸/۵/۱). مدرک پرطرفدار بازار کار.
- شجاعی، فروغ؛ محسنی‌زنوزی، سید جمال‌الدین و محمد زاده، یوسف. (۱۳۹۸). اثرات پیری جمعیت بر هزینه مراقبت‌های بهداشتی در ایران. *فصلنامه تأمین اجتماعی*، سال پانزدهم، شماره ۱: ۱۲۷-۱۳۹.

مواع قانونی تحقق سیاست‌های جوانی جمعیت در ... ، عالمی نیسی و اصغری | ۳۳

- عباسی شوازی، محمد جلال و عسکری ندوشن، عباس. (۱۳۸۴). تغییرات خانواده و کاهش باروری در ایران: مطالعه موردی استان یزد. *نامه علوم اجتماعی*، سال یازدهم، شماره ۲۵: ۷۵-۲۵.

- کاظمی پور، شهلا؛ زاهدیان، علیرضا؛ صفاکیش، محدثه؛ رضایی قهرودی، زهرا؛ اسلامی، محمد؛ عینی زیناب، حسن و عباسی، صفورا. (۱۳۹۴). بررسی نگرش جوانان در آستانه ازدواج و زنان همسر دار ۱۵ تا ۴۹ ساله نسبت به فرزند آوری و شناخت عوامل اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی مؤثر بر آن. تهران: پژوهشکده آمار.

- مرکز آمار ایران. (۱۴۰۰). میزان باروری کل در ایران. بازیابی از:
<https://amar.org.ir/news/ID/13733>

- مرکز آمار ایران. (۱۴۰۲). نتایج طرح آمارگیری از نیروی کار. بازیابی از:
<https://amar.org.ir/statistical-information/statid/52036>

- مرکز رصد فرهنگی کشور. (۱۴۰۱). تحلیلی از وضعیت گروه‌های مرجع در ایران. بازیابی از:
<https://ircud.ir/fa/content/283962>

مقصودپور، محمدعلی. (۱۳۹۴). عوامل مؤثر بر کاهش نرخ باروری در ایران از دیدگاه علم اقتصاد در دوره زمانی ۱۳۶۵ تا ۱۳۹۰. *مجله اقتصادی*، سال پانزدهم، شماره ۳ و ۴: ۸۳-۱۰۰. بازیابی از:
<https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/1101502>

- مؤسسه تحقیقات جمعیت کشور. (۱۴۰۲). ایران جوان در سال ۱۴۳۰؛ ضرورتی دسترس پذیر. بازیابی از:

<https://pm.skums.ac.ir/DorsaPax/userfiles/Sub174/iran.pdf>

یوسفی، هادی. (۱۴۰۱). گزارش نظارتی در خصوص الگوی تخصیص ظرفیت پذیرش دانشجویان در دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی. تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.

- Bellido, H., & Marcén, M. (2014). Divorce laws and fertility. *Labour Economics*, 27, 56–70. <https://doi.org/10.1016/j.labeco.2014.01.005>
- Cavalli-Sforza, L. L., & Feldman, M. W. (1981). *Cultural transmission and evolution: A quantitative approach*. Princeton University Press.
- Collier, D. (2011). Understanding process tracing. *PS: Political Science & Politics*, 44(4), 823–830.
- Diebold, L., & Soriano-Harris, J. (2023, August 18). Financial deregulation and fertility decisions: The unintended consequences of banking legislation. Retrieved from https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4544847

- Kay, A., & Baker, P. (2015). What can causal process tracing offer to policy studies? A review of the literature. *Policy Studies Journal*, 43(1), 1–21.
- Kellogg, E. H. (1974). *Reform of laws affecting population growth: Recent developments*. USAID. Retrieved from https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PNAAH298.pdf
- May, J. F. (2012). *World population policies: Their origin, evolution, and impact*. Dordrecht: Springer. <https://doi.org/10.1007/978-94-007-2837-0>
- McDonald, P. (2006). Low fertility and the state: The efficacy of policy. *Population and Development Review*, 32(3), 485–510. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/20058901>
- Mehroolhassani, M., Mirzaei, S., Poorhoseini, S., & Oroomiei, N. (2019). Finding the reasons of decrease in the rate of population growth in Iran using causal layered analysis (CLA) method. *Medical Journal of the Islamic Republic of Iran*, 33(92), Article 92. <https://doi.org/10.34171/mjiri.33.92>
- Shen, K., Wang, F., & Cai, Y. (2020). Government policy and global fertility change: A reappraisal. *Asian Population Studies*, 16(2), 162–180. <https://doi.org/10.1080/17441730.2020.1757850>
- Togman, R. (2019). *Nationalizing sex: Fertility, fear, and power*. New York: Oxford University Press.
- Wood, G., & Gough, I. (2006). A comparative welfare regime approach to global social policy. *World Development*, 34(10), 1696–1712.
- Zaidi, B., & Morgan, P. (2017). The second demographic transition theory: A review and appraisal. *Annual Review of Sociology*, 43, 473–492. <https://doi.org/10.1146/annurev-soc-060116-053442>.

استناد به این مقاله: عالمی نیسی، مسعود و اصغری، مجتبی. (۱۴۰۴). موانع قانونی تحقق سیاست‌های جوانی جمعیت در نظام آموزش عالی، فصلنامه برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی، ۱۶(۶۵)، ۱–۳۴.

Social Development and Welfare Planning Journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.